№ 81 Մայիսի 7 (19) 1881 Մայիսի 7 (19) № 81

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի, կէս տարեկան 6 ռուբլի։
Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Թիֆլիսում լրագիրս ստանում են միմիայն ամրագրողներ։

Առաջարկությունը վերամբակ են ուղղել
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի եւ տօն օրերից)

Յայտարարութիւնները ընդունվում է ամեն ժամանակ։

Յայտարարությունների համար վճարումներն
իրաւասուցիչ բաժին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՈՒԹԻՒՆ

Լուսաւորութիւն և անտեսական օգուտ։—ՆԵՐԳԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ։ Դամսայ խմբագրին։—ԱՐՈՒԱՐԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ։ «Նորդաքոյ» լրագրի թղթակցութիւն։ Աշգիրա։—ԲԱՆԻ ԼՈՒՐԵՐ։—ՀԵՌԱԳՐԻՐՆԵՐ։—ԱՌԱՏԱՐԱՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ։ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ։ Դաւիթ բէկ։

ԼՈՒՍԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՕԳՈՒՏ

I

Շատերը կարծում են որ հայոց խնդիրը են լուծում, անելով պատմական կամ քաղաքական զարգացախօսութիւններ իրանց առաջնորդող կամ ընտանեական յօդուածներում, մի և նոյն ժամանակ արհամարհանքով յարձակվելով հայաստանցիների մի խեղճի, գրական մոքի վրա, որ նայում է նեղրի վրա ոչ այնքան գիտնական, որքան քաղաքական-տնտեսական տեսակէտից։

Կան և այնպիսիներ, որոնք ուրիշ ծայրայեղութեան մէջ են ընկնում։ Նրանց համար չը կայ ոչ քաղաքական, ոչ տնտեսական խնդիրներ, բայց հայոց խնդիրը լուծելու համար նրանք միմիայն փրկութեան մի ճանապարհ են տեսնում՝ այն է հայաստանում ուսում տարածելով...

Արանց արածը մենք այն պատճառով նոյնպես ծայրայեղութիւն ենք համարում, որ լրի ուսումը, գրագիտութիւնը, գրոցնեների միջոցով, հայաստանի հայերի, այն էլ միմիայն լուսաւորչական հայերի մէջ,—չի ազատելու Դանէ քա որդիների կայքը ազատվված կը լինիս։

Թէ բէկը և թէ նրա զրաւիսները այս տեսակ կամայականութիւնների վրա միշտ ներողամտութեամբ էին նայում։

Ուխտագրութեան օրվայ երեկոյեան պատուի վանքի մէջ տեղի ունեցաւ մի սրտաբաթ տեսարան։ Բէկը նստած էր գահոյքում, նրան շրջապատել էին իր ազգարները։ Վանքի հիւրանոցը ներս մտաւ, յայտնեց, թէ նիկիերի մի պատգամաւորութիւն կամենում է ներկայանալ։

—Նիկիերի պատգամաւորութիւն... կրկնեց բէկը ժպտալով։—անանկ ինչ են կամենում մեր քոյրիկները։

Նա վերացաւ, և գեղեցիկ սեռը ուելի յարգած լինելու համար, ինքը անձամբ գնաց նրանց դիմաւորելու։ Ներսիս աբգեսիկներգաբ և բոլոր ազատները, որ գահնստում նստած էին, գնացին նրա հետ։

Մի քանի հարիւր կիներ լցրել էին վանքի բակը։ Հայոց աշխարհի այդ հանճառուհիները, որոնք հայ կնոջ վարմամբ սովորութեամբ երեսները միշտ կապած ունէին և ցոյց էին տալիս իրանց ամենամութեամբ ազգականներին միայն,—այն օր, ընդհակառակն, բոլորի երեսներն էլ բաց էին։ Կարծես, նրանք ներկայանում էին հարազատ եղբորը կամ իրանց ծնողին։ *) Դրանք Ջաթիի կոդոսանի նորերումն յարուցված մոքերին թէ կ՝ Պօլսի «Մասիս» լրագրում և թէ «Մշակի» մէջ։

Եթէ Դիմոդոսանի յայտնած մոքերի մէջ կան Ծայրայեղութիւններ, այնու ամենայնիւ նրա գաղափարի հիմքը կատարելապէս իրաւացի է։ Նրա յօդուածները այն ապատ սրտերին են անում, որը թէ նա կատարելապէս հերքում է մինչև անգամ տարրական ուսման օգուտը և ընդունում է միմիայն տնտեսական աշխատանքի կատարելագործումը, կարևորութիւն չը տալով մինչև անգամ հասարակ գրագիտութեան,—բայց նրա այդ տեսակ Ծայրայեղութիւնը ներելի է աչքի առաջ ունենալով նրա յայտնած մոքերի դիտաւորը նշանակութիւնը։

Անհերքելի է որ երկու գլխաւոր հարցերը, որոնց հետ զբաղված է թիւրքաց Հայաստանը նախ անընդհատ և երկրորդ գաղափարական բարձրանալ է, որ միշտ արգելք կը լինի Հայաստանի տնտեսական բարգաւաճմանը, երկրորդ՝ հայերին շրջապատող հայաստանցի միս ցեղերի գաղութը թշնամութիւնն է դէպի հայերը, մի հանգամանք որ եթէ չը վերանայ, երբէք չի թողնայ որ բոլոր հայաստանցիները իրանց հանգիստաշունչ համարեն իրանց ընակված երկրի բոլոր շահերի մէջ, երբէք այժ չեն կազմիլ ոչ մի ազգ ստիպված կը լինեին պատեանել թէ թիւրքիան, թէ նոյն իսկ ամբողջ Եւրոպան։

Երբ մի խնդրի ընդհանուր պրոգրամը նախագծված է, երբ նա հիմնված է ուղիղ ապրանքների վրա, այլ ևս անհնարին է մոլորվել մասնամասնութիւնների մէջ։ Ահա, ուրեմն, այն նախագիծը, որով մենք պէտք է շարունակենք խօսել ներկայ խնդրի վրա և մեր հետևանքները համարելու։

Շատ իրաւացի է մեր աշխատանքի սիրտը որ Հայաստանը իւրաքանչիւր տասը տարվայ մէջ կորցնում է մօտ մի միլիոն ժողովուրդ։ Մօտ 200 հազար հայ ազգի ժողովուրդ մշտապէս ցրված է օտարութեան մէջ։ Եթէ ընդունենք որ այսպիսով իր մարդուց բաժանված հայաստանը տասը տարվայ մէջ կորցնում է հինգ տասնի, ամբողջ երկիրը տասը տարվայ ընթացքում մի միլիոնի չափ ժողովուրդ է կորցնում։

Ինչպէս պէտք է արուած, որ հայ գիւղական ժողովրդի թարմ, առողջ, երիտասարդ մասը միայ իր հայրենիքում չը դուրս գայ իր մայրենի երկրից, օտարութեան մէջ իր ոյժերը վատնելով վարձան բեռնաւորութեան վրա և այսպիսով զրկելով Հայաստանի հողը մշակող ձեռքից, իսկ հայաստանի հարստութեան պարտաւորութիւնից։ Ինչ է պատճառը որ մի ժողովրդ զարգանում է իր հայրենիքից։ Դիմաւորապէս երկու պատճառ կարող են լինել։ Նախ հայրենիքի մէջ օրինական անապահովութիւնը, այսինքն որ քաղաքացու անձնաւորութիւնը ապահովված չէ հասատատ օրէնքներով կամայականութեան դէմ, նրա սեփականութիւնը ապահովված չէ ուրազանիներից կոդոպտվելու դէմ և երկրորդ՝ նիւթական բարեկեցութեան վատասիկ

*) Երեսով է, կանանց ծածկայարութեան վերաբերեալ մեր և պարոնց մէջ մի և նոյն սովորութիւնները էին սիրում։ Պարսիկները թէև չատ խստապէսութեամբ պահպանում են նախնական կանոնները, բայց իրանց ազգային մեծ ծանր օրը, որ կատարվում է գարնանամուտին և կոչվում է Նաուրուզ (Նոր օր), բարձր դասի կանանց հասարակութիւնը ոչ նոյնպէս ներկայանում է չանչեն հանդիսաւոր ուէլ ամենի ամենանուն և չը-նորհատորում է թագաւորի Ոնար օրը։ Դրանց բոլորի երեսները բաց է լինում, ներկայանում են առանց ծածկոցի, որպէս կարող կին երեսնով միայն ամուսինների կամ ծնողների։ Թագաւորը այսպիսի զեպքերում հասարակաց հայր է համարվում, կինը նրանից պէտք է չը ծածկվի։

առանելու։ Երբ բէկը յայտնվեցաւ բակում, նրանցից երկուսը բաժանվեցան խումբից և առաջ եկան։ Մէկը Ջաթիի ազգ քահանայի հրեշտակին էր, իսկ միւսը նոյն տեղի տանտիրոջ տիկնին էր։

—Մեր տարտղիկը, ասաց երեցկինը առաջ ընթանալով,—գոհում են իրանց կեանքը, իրանց արիւնը մեր հայրենիքի ազատութեան համար։ իսկ մենք՝ նիկիերս, որպէս զի անեան չը մընանք սուրբ գործից, նուիրում ենք մեր զարդերը։ Ընդունեցէք, բէկ, մեր կողմից այդ փոքրիկ նուէրը, որպէս նշան մեր համակրութեան և խորին գոհունակութեան։ Այդ զարդերով թող զէնք, վառոդ ու գնդակ գնվի, թող մեր երկրի տարատարգիկը պատերազմին նրանցով։ Երբ նրանց յաղթութեան համբաւը կը լսենք, այնուհետև մեր ամենամեծագոյն զարդը կը լինի նրանց քաջութիւնը։

Բէկը չը կարողացաւ թաքցնել իր սրտի ամենազգալի ցնցումը։ Ուշադրութեան պատասխանը դուրս ցայտեց նրա խորասիրտ ոչբերից, երբ մի քանի ուրիշ կիներ առաջ մտուցին պղնձէ սինիների վրա գրված նուէրները։ Այդ նրանց զարդերն էին։ Սինիների մէջ կային՝ զէնք, տաքանիներ, պղնձանոցի մանեակներ, ապարանջաններ և զանազան այլ տեսակ արծաթեղէն, ոսկեղէն զարդեր։ Աւանդին սենեակ մտան դրան էր մի փունջ Ջաթիի։ Պակաս պատասանելու գաղափարը գեռ անծանօթ էր նրանց։ Ջաթեանցի կիներ, որ ուելի մեկնամասակ էր քան թէ առաջինը, վեր առեց փունջը և իր ձեռքով տուեց բէկին։ Դա, երևի, կամենում էր մի բան ասել, բայց չիտթեանիներին լեզուն կապվեցաւ, իսկ այդ լուռ չիտթեանիան մէջ զգայնութիւն և ցնորասկանութեան ոչբերն ազատ արտայայտութիւն կար, որ բէկը խնդրեց ըմբռնեց, թէ ինչ էր կամենում ասել հարենանոր կինը, և նրա ձեռքից առնելով փունջը, ասաց.

—Ձեր վարտնեքով դուք նմանում էք ձեր հինգկրկող դարու քարերին։ Նրանք էլ ձեզանից նուիրեցին իրանց զարդերը հայրենիքի ազատագրման գործին։ Նրանք նուիրեցին և իրանց արիւնը, մասնակցելով կռիվի մէջ։ Իսկ եթէ դուք չէք կարող հետեւել նրանց օրինակին՝ վերք տալ և վերք ստանալ թշնամուց, գոնէ ընդունեցեք զարմանել ձեր ազատարերի վերքերը։ Եւ այդ ամենամեծ ատաքութիւնն է, որ կինը կարող է մատուցանել պատերազմող մարդուն։

—Մենք ամեն բանի պատրաստ ենք, ամեն զոհաբերութիւն չանեն կատենք, պատասխանեցին կիներները—թշնամին մեր ատանը քանդեց, մեր օջախի ծուխը մարեց, էլ որ օրվայ համար ենք ապրում։ Նա պատասարեց ամեն ինչ, որ սուրբ և մաքուր էր մեզ համար։ Այլ ես նաքարեքիան չէ մնացել։ Կամ պիտի մի անգամով մեռնենք, կամ պիտի ազատվենք վատ գրութիւնից։ Մենք մեր պատուի, մեր ընտանիքի, մեր կայքի տերը չէինք։ Որովհետև մեր ծնողներում, նա էր տանում. անասուններ էինք հասցնում, նա էր տանում, մեր զաւակների համար չալէր էինք գործում, կաս էինք պատրաստում, նա էր տանում, իսկ մեր զաւակները մեռում էին մերկ։ Նա մեզ համ ոչինչ չէր թողնում, ինչ որ լաւ էր, ինչ որ մեզ հարկաւոր էր։ Էլ ինչին է պէտք պատիսի կեանքը, երբ մեզ իր դիպի, իր տան տերը չէ։ Մենք չատ անգամ ցոյց ենք տուել թէ հարկաւոր ժամանակ ինչպես պէտք է վարվել թշնամու հետ։ Այն երեսկի կինը, տաքեանի Սնոան, մեր քոյրերից մէկն էր, որ իր գեղեցկութեանմամբ հրապուրեց Ալի-խանին, և մի գիշեր իր տունը բերելով, գլուխը կտրեց։ Նա մեր երկրիս պատուեց մի ընտանեկանից, թէև ինքն էլ իրան սպանեց զոհաբերելով թշնամուց յետոյ։ Նրա պատմութիւնը մենք միշտ համակրութեամբ ենք լսել մեր ծնողներից։

ԴԱՒԻԹ ԲԷԿ

ԳԱՏՄԱԿԱՆ Վ. Է. Պ

(1722—1728)

—

Ը.

Վանքը մերկանում էր իր տամարի զարդերը։ Թաւերը, բուրվառները, սկիները, որ մինչև այնոր ծառայում էին որպէս անօթներ, որ գոսի էին դրվում մեղրերի յատուկութեան համար,—այդ զարդոյ հարստութիւնները այժմ սկսվեցան գործ ածվիլ հարենիքի փրկութեան համար։ Այդ ժամանակ ինքը ժողովուրդը ոչ սակաւ զոհաբերութիւններ էր անում։ Դեռևս զրկի որդի ունէր, իր ծախսով զինուորում էր նրան և ուղարկում էր կռուելու։ Իսկ այն ընտանիքները, որ զուրկ էին չափաւոր տղամարդից, օգնում էին իրանց աղքատ դրացուն։ Եթէ չի լուծեր, ձի էին տալիս նրան, եթէ զէնք չունէր, զէնք էին տալիս։ Եւ այսպէս, ընդհանուր զինուորութիւնը օր բան օրվ անում էր, ընդարձակվում էր ժողովրդի վրայ ոգեորութեան հետ։

Այլ ես սեպհականութեան խնամքոյութիւն չը կար։ Ով ինչ որ ունէր, բոլորը ծառայում էր միայն մէկ նպատակի և այդ նպատակը ամենի համար սուրբ էր։ Եթէ գտնվում էին ագնիսիներ, որոնք խնայում էին, որոնք չէին ցանկանում նուիրել, պատասան կամաւոր զինուորը համարձակութիւն ունէր մտնել նրա տունը և իրան հարկաւոր եղած բանը՝ մի ձի, մի զէնք ցուրս տանել, ասելով.

—Քեզ համար մի և նոյն է, այդ իսօ պարսիկը պիտի տանեք, և ես լաւ ու մնում պիտի մարկ տայիր։ Այժմ ինձ պէտք է. ես գնում եմ պարսիկ հետ կռուելու և քեզ նրա հարստանարարիութիւնից ազատելու։ Դեռևս քա որդիների կայքը ազատվված կը լինիս։

Թէ բէկը և թէ նրա զրաւիսները այս տեսակ կամայականութիւնների վրա միշտ ներողամտութեամբ էին նայում։

Ուխտագրութեան օրվայ երեկոյեան պատուի վանքի մէջ տեղի ունեցաւ մի սրտաբաթ տեսարան։ Բէկը նստած էր գահոյքում, նրան շրջապատել էին իր ազգարները։ Վանքի հիւրանոցը ներս մտաւ, յայտնեց, թէ նիկիերի մի պատգամաւորութիւն կամենում է ներկայանալ։

—Նիկիերի պատգամաւորութիւն... կրկնեց բէկը ժպտալով։—անանկ ինչ են կամենում մեր քոյրիկները։

Նա վերացաւ, և գեղեցիկ սեռը ուելի յարգած լինելու համար, ինքը անձամբ գնաց նրանց դիմաւորելու։ Ներսիս աբգեսիկներգաբ և բոլոր ազատները, որ գահնստում նստած էին, գնացին նրա հետ։

Մի քանի հարիւր կիներ լցրել էին վանքի բակը։ Հայոց աշխարհի այդ հանճառուհիները, որոնք հայ կնոջ վարմամբ սովորութեամբ երեսները միշտ կապած ունէին և ցոյց էին տալիս իրանց ամենամութեամբ ազգականներին միայն,—այն օր, ընդհակառակն, բոլորի երեսներն էլ բաց էին։ Կարծես, նրանք ներկայանում էին հարազատ եղբորը կամ իրանց ծնողին։ *) Դրանք Ջաթիի կոդոսանի նորերումն յարուցված մոքերին թէ կ՝ Պօլսի «Մասիս» լրագրում և թէ «Մշակի» մէջ։

Եթէ Դիմոդոսանի յայտնած մոքերի մէջ կան Ծայրայեղութիւններ, այնու ամենայնիւ նրա գաղափարի հիմքը կատարելապէս իրաւացի է։ Նրա յօդուածները այն ապատ սրտերին են անում, որը թէ նա կատարելապէս հերքում է մինչև անգամ տարրական ուսման օգուտը և ընդունում է միմիայն տնտեսական աշխատանքի կատարելագործումը, կարևորութիւն չը տալով մինչև անգամ հասարակ գրագիտութեան,—բայց նրա այդ տեսակ Ծայրայեղութիւնը ներելի է աչքի առաջ ունենալով նրա յայտնած մոքերի դիտաւորը նշանակութիւնը։

Անհերքելի է որ երկու գլխաւոր հարցերը, որոնց հետ զբաղված է թիւրքաց Հայաստանը նախ անընդհատ և երկրորդ գաղափարական բարձրանալ է, որ միշտ արգելք կը լինի Հայաստանի տնտեսական բարգաւաճմանը, երկրորդ՝ հայերին շրջապատող հայաստանցի միս ցեղերի գաղութը թշնամութիւնն է դէպի հայերը, մի հանգամանք որ եթէ չը վերանայ, երբէք չի թողնայ որ բոլոր հայաստանցիները իրանց հանգիստաշունչ համարեն իրանց ընակված երկրի բոլոր շահերի մէջ, երբէք այժ չեն կազմիլ ոչ մի ազգ ստիպված կը լինեին պատեանել թէ թիւրքիան, թէ նոյն իսկ ամբողջ Եւրոպան։

Երբ մի խնդրի ընդհանուր պրոգրամը նախագծված է, երբ նա հիմնված է ուղիղ ապրանքների վրա, այլ ևս անհնարին է մոլորվել մասնամասնութիւնների մէջ։ Ահա, ուրեմն, այն նախագիծը, որով մենք պէտք է շարունակենք խօսել ներկայ խնդրի վրա և մեր հետևանքները համարելու։

Շատ իրաւացի է մեր աշխատանքի սիրտը որ Հայաստանը իւրաքանչիւր տասը տարվայ մէջ կորցնում է մօտ մի միլիոն ժողովուրդ։ Մօտ 200 հազար հայ ազգի ժողովրդ մշտապէս ցրված է օտարութեան մէջ։ Եթէ ընդունենք որ այսպիսով իր մարդուց բաժանված հայաստանը տասը տարվայ մէջ կորցնում է հինգ տասնի, ամբողջ երկիրը տասը տարվայ ընթացքում մի միլիոնի չափ ժողովրդ է կորցնում։

Ինչպէս պէտք է արուած, որ հայ գիւղական ժողովրդի թարմ, առողջ, երիտասարդ մասը միայ իր հայրենիքում չը դուրս գայ իր մայրենի երկրից, օտարութեան մէջ իր ոյժերը վատնելով վարձան բեռնաւորութեան վրա և այսպիսով զրկելով Հայաստանի հողը մշակող ձեռքից, իսկ հայաստանի հարստութեան պարտաւորութիւնից։ Ինչ է պատճառը որ մի ժողովրդ զարգանում է իր հայրենիքից։ Դիմաւորապէս երկու պատճառ կարող են լինել։ Նախ հայրենիքի մէջ օրինական անապահովութիւնը, այսինքն որ քաղաքացու անձնաւորութիւնը ապահովված չէ հասատատ օրէնքներով կամայականութեան դէմ, նրա սեփականութիւնը ապահովված չէ ուրազանիներից կոդոպտվելու դէմ և երկրորդ՝ նիւթական բարեկեցութեան

*) Երեսով է, կանանց ծածկայարութեան վերաբերեալ մեր և պարոնց մէջ մի և նոյն սովորութիւնները էին սիրում։ Պարսիկները թէև չատ խստապէսութեամբ պահպանում են նախնական կանոնները, բայց իրանց ազգային մեծ ծանր օրը, որ կատարվում է գարնանամուտին և կոչվում է Նաուրուզ (Նոր օր), բարձր դասի կանանց հասարակութիւնը ոչ նոյնպէս ներկայանում է չանչեն հանդիսաւոր ուէլ ամենի ամենանուն և չը-նորհատորում է թագաւորի Ոնար օրը։ Դրանց բոլորի երեսները բաց է լինում, ներկայանում են առանց ծածկոցի, որպէս կարող կին երեսնով միայն ամուսինների կամ ծնողների։ Թագաւորը այսպիսի զեպքերում հասարակաց հայր է համարվում, կինը նրանից պէտք է չը ծածկվի։

—Ձեր վարտնեքով դուք նմանում էք ձեր հինգկրկող դարու քարերին։ Նրանք էլ ձեզանից նուիրեցին իրանց զարդերը հայրենիքի ազատագրման գործին։ Նրանք նուիրեցին և իրանց արիւնը, մասնակցելով կռիվի մէջ։ Իսկ եթէ դուք չէք կարող հետեւել նրանց օրինակին՝ վերք տալ և վերք ստանալ թշնամուց, գոնէ ընդունեցեք զարմանել ձեր ազատարերի վերքերը։ Եւ այդ ամենամեծ ատաքութիւնն է, որ կինը կարող է մատուցանել պատերազմող մարդուն։

—Մենք ամեն բանի պատրաստ ենք, ամեն զոհաբերութիւն չանեն կատենք, պատասխանեցին կիներները—թշնամին մեր ատանը քանդեց, մեր օջախի ծուխը մարեց, էլ որ օրվայ համար ենք ապրում։ Նա պատասարեց ամեն ինչ, որ սուրբ և մաքուր էր մեզ համար։ Այլ ես նաքարեքիան չէ մնացել։ Կամ պիտի մի անգամով մեռնենք, կամ պիտի ազատվենք վատ գրութիւնից։ Մենք մեր պատուի, մեր ընտանիքի, մեր կայքի տերը չէինք։ Որովհետև մեր ծնողներում, նա էր տանում. անասուններ էինք հասցնում, նա էր տանում, մեր զաւակների համար չալէր էինք գործում, կաս էինք պատրաստում, նա էր տանում, իսկ մեր զաւակները մեռում էին մերկ։ Նա մեզ համ ոչինչ չէր թողնում, ինչ որ լաւ էր, ինչ որ մեզ հարկաւոր էր։ Էլ ինչին է պէտք պատիսի կեանքը, երբ մեզ իր դիպի, իր տան տերը չէ։ Մենք չատ անգամ ցոյց ենք տուել թէ հարկաւոր ժամանակ ինչպես պէտք է վարվել թշնամու հետ։ Այն երեսկի կինը, տաքեանի Սնոան, մեր քոյրերից մէկն էր, որ իր գեղեցկութեանմամբ հրապուրեց Ալի-խանին, և մի գիշեր իր տունը բերելով, գլուխը կտրեց։ Նա մեր երկրիս պատուեց մի ընտանեկանից, թէև ինքն էլ իրան սպանեց զոհաբերելով թշնամուց յետոյ։ Նրա պատմութիւնը մենք միշտ համակրութեամբ ենք լսել մեր ծնողներից։

պահասութիւնը։ Այդ երկու պատճառներն էլ կան թիւրքաց Հայաստանում,—և հայերը անգործ գտնւում են իրանց հայրենիքից։

Պէտք է, ուրեմն, նախ ապահովել հայի անձնական և ընտանեկան գոյութիւնը օրինական ճանապարհով և այդ գործունութեան հետ զուգընթացաբար բանալ նրա առջև նրա հայրենիքում աշխատանքի և նիւթական փասական նոր և հաստատուն աղբիւրներ, որպէս զի նա կապված մնայ իր մայրենի հողի հետ և հարկ չունենայ գաղթել օտարութեան մէջ։

Բայց ինչպէս անել այդ նպատակին հասնելու համար,—այդ մենք կը քննենք մեր հետևեալ յօդուածում։

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԹՄԲԱԳՐԻՆ

—

Թիֆլիս, մայիսի 2-ին

Որոմնեան մեր պարբերական հրատարակութիւնների մէջ «Մշակը» միշտ առաջինն է եղել հասարակական կենսական խնդիրների զարթեցնողը, հանարա նրա ընթերցասիրում է կայացել կ. Պոլսի երեք մեծ ընկերութիւնից մէջ։ Բնական է, ուստի մենք դիմում ենք «Մշակին» կրկին արծարծել այս խնդիրը, որ զուցէ նոյնքան և աւելի անհրաժեշտ է, որքան և առաջինը։ Ցաւոյց ենք որ հիւրասէր «Մշակը» զի զանազ իր յետագայ համարների էջերից մեկում գեսուզելու. մեր առաջարկութիւնը, որ կարծես անհրաժեշտ օրական խնդիր է Հայաստանի և հայասիրաց համար։

Պ. «Ուղղարի» նամակը «Մասիսի» մէջ մի տխուր տպաւորութիւն է թողնում ընթերցողի վրա։ Այսուհետ պարզ երևում է հայասիրաց՝ թեզեղ հայ գիրգացու արդի անմխիթար և ողբալի վիճակը. ամեն տեղ խեղճութիւն, չքաւորութիւն, անտնական կատարեալ անկումն.... Ի հարկէ այս բոլորը թէ տանկանալորը, թէ հարիկ մենք վերագրում ենք գիրգերի և չեր գեղերի բարբարոսութեան, հարատարութեան։ Մենք էլ չենք փնտում այդ, բայց բոլորովին համաձայնել դրա հետ չենք կարող. երկրի այդ խեղճ գրութիւնը մենք վերագրում ենք գլխաւորապէս նոր գիրգացու տգիտութեան մէջ։ Հայ գիրգացին մինչև այժմս էլ կառավարվում է նոյն անտնութեամբ, որով զուցէ քանի մի դար առաջ կառավարվում էին նրա պապերը. այս կէտում հայ գիրգացին նման է չնմանացուցեալ նա չէ մտածում իրանից դուրս մինչև բարձրանալ իր անտնական գրութեան մէջ, նա նաև հասկանալ է, կոյր հետևող իր պապերի, անանց իսկ հանկանալու, ընդունելու իր արածը. նա գործում է մեքենայաբար։

Ահա, մեր կարծիքով, գլխաւոր պատճառը հայ գիրգացու ազգասէրութեան ու նիւթական խեղճութեան երկրիս չափազանց հարատաս, սերունդ, ասկայն նրան կանանալու կերպով արգելակողը չը կայ....— Ո՞վ է մեղաւորը

Այսուեղ մենք էլ մեր ձեռին ձայնը միացնելով «Մշակի» յարգելի խմբագրի և երբեմն նրա եռանդուն ուշադրակից պ. Գրիգոր Գիլիգոնեանի հետ կը գնդենք, որ մեզ հարկաւոր են արուեստական դպրոցներ, որոնց մի մասն էլ անշուշտ պէտք է համարվի գիւղատնտեսութիւնը և առհասարակ տնտեսութիւնը, բաւական ընդարձակ նշանակութեամբ։

Ինչ են անում արդեօք Ջանկասանի բազմաթիւ հայ բարեգործական ընկերութիւնները, այդ քան առաջ ունեն արդեօք այս կարեւոր կէտը։ Այդ բոլոր բարեգործական ընկերութիւնները ձգտում են մի նպատակի ուսումն ծառայելու. Հայաստանի մէջ, կարծես թէ բարեգործութիւնը միայն ուսման մէջ է....

Լաւ. խնդրեմ, յարգելի պարոններ, որ քաղցած փորին ուսումը տալու չէ կարող տալ, քաղցած փորով գիւղացին իր զաւակը չի տայ ուսումը։ Առաջ պէտք է ուսումն ընդունելու համար կարող նախապատրաստութիւններն ունենալ— Դուք հայ տուէք քաղցած փորին, չոր տուէք լեղին, ձմեռնային սառնամանիքին կապած երեխային և ապա թէ նատաղջեք զգալի նուսաղանի վրա։—

Ջանկասանի բազմաթիւ պատճառների ընկերութիւններ լաւ խնդրեմ, որ ուշադրութիւն դարձնում է հարկաւոր. թրի ուսում տարածելը «Մշակաց ընկերութիւն» թողեցէք, նա այդ խնդիրը նկատում էր, որ քաղցի ժամանակ տանջում կարելի բազմաթիւ կնիկներ, որոնք ուշադրութեամբ լսում էին ինձ։ Ա՛խ, որպէս սասանի ազատում են կնոջանի քաղաքները որ ուղղակի վերաբերվում են իրական կեանքին Ո՛ւրեմն մեղաւոր եմք մենք ժողովրդի առջև, Ո՛ւրեմն չատ կարցրել ենք մենք մեր նախապատրաստութիւններով, անգայար խոսելով գժտիչի և արբաչութեան վրա։

—Երանի թէ, այդ տեսակ քարոզները մի քանի դար առաջուց կրկնվեին մեր եկեղեցու բեմի մէջ, այժմ մենք կը գտնէինք հողը բոլորովին պտղատու, ասաց բէկը տխրութեամբ։—Բայց մենք հայերս սովորութիւն ունենք հրանդի մասին մտածել միայն այն ժամանակ, երբ նրա կենսական ուժերը բոլորովին սպառված են, երբ թշչի օգնութիւնը հարկ թէ կարող էր երբ թշչի օգնութիւնը հարկ թէ կարող էր գիւղերը ուղղել, կարգի բերել հիւանդի խառնարանը։

Վերադառնալով գանձը, բէկը հնչց նոյն գիշերը կատարից իր գինուորական կարգապահութիւնները։ Նա իր ուժերը երկու գիւղատնտ մասիներներ։ Մէկին կոչում էր տիրապետող ուժ, իսկ միւսին՝ ինքնաձա գլուխը խառնող, սպանիչ։ Նրան չփոխանակեն մէջ գցող ուժ։ Այս վերջինը կազմված էր զանազան մանր խումբերից, որոնք ուսանողների հրամանի բնաւորութիւն ունէին։ Խումբերից իւրաքանչիւրը ունէր իր առանձին առաջնորդը, որին անպարտաման կերպով պէտք է խնդարձվին սառզարեալները։ Ամեն մի խումբի միջը մեծ ձեռաւորից չէր անցնում. Նրանց նպատակը պէտք է վերնէր անակնկալ կերպով յարձակումներ գործել մահմեդականների կարաւանների և գիւղերի վրա, սպրեալ յարձակել և անցնել, ասանց մի տեղում երկար մնալու։ Այդ խումբերը, թէև առանձնացած պիտի գործէին, բայց ընդհանուր կապ պիտի ունենային միմեանց հետ, և հարկաւոր ժամանակ, պէտք է մենք միասին օգնութեան հասնէր։ Այս պատճառով իւրաքանչիւր վիճակի համար որոշված էին մի քանի խումբերի թարգմանները գլխաւորապէս այն անձինքն էին, որ բէկը իր հետ բերել էր Վրաստանից։ Լուսէպ Ռեմանոյի գնդապետը և երեսնոյ կազ Ցնտնէսը, որ յայտնի էր իր ճարպկութիւններով, ուղղակիապէս զէպի Հին Նախիջեւանի կողմերը։ Մեծ Դիմրդին և փոքր Դիմրդին ուղղակիապէս զէպի Զանգազորի կողմերը։ Զաքարիայ իշխանը և պատանի Մօսին ուղղակիապէս Երասխ գետի ափերի վրա։ Զարի Բարգիչայան կողմերը։ Թաթէոս բէկը և գանձակեցի Եղիազար ազան ուղղակիապէս զէպի Սիսիանի կողմերը։ Վարդարապետ Յարութիւն ասանուանը ուղղակիապէս զէպի Գորիսնոյ երկրի կողմերը։

«Այդ թշնամու ասէքը կանենամ ես նրգեսնել, պէտք է կրակը մի քանի տեղից վառել, որ չը կարողանայ հանգցնել», ասում էր բէկը։ Վերադիչեալ խումբերը ուրիշ նշանակութիւն չունէին, բայց միայն կայծեր ցցել Սիսնեայ ազգասէր գանգան կողմերում, խառնել, ազմիկ և զրաչեցնել թշնամուն։

Բայց բէկի գլխաւոր ուժերը, որոնց նա կարգել էր որպէս պատերազմ և տիրապետող ուժեր, կազմված էին տեղի խումբերից։ Այդ խումբերը յանձնված էին Սիսնեայ ազգասէր նշանաւոր ասաքերի ձեռքը, որոնք ուխտակից եղան բէկին և հաւատարմութեան երդում տուեցին։

Զանգազորի թաղամ իշխանը ունէր իր հրամանի ներքոյ 2000 հոգի. նրան օգնական էր տուել բէկը Բաղիշատը իշխանին և թաղամի ազգական մէկէր Նաբարին։ Հալի-ձորի մէկէր փաղանգը և նրա տրպի Բալի զօրավարը ունէին իրանց հրամանի ներքոյ 500 հոգի։ Մէկէր փաղանգանի փեսայ տէր Աւետիքը ունէր իր հրամանի ներքոյ 468 հոգի։ Կալերի Պապ զօրավարը և բէկի սիրելի Ստեփանոնց Շահումեանը ունէին իրանց հրամանի ներքոյ 700 հոգի։ Ալիսիանի Լեոն գրաբարը ունէր իր հրամանի ներքոյ 500 հոգի։ Սիսիանի մէկէր Կաջան ունէր իր հրամանի ներքոյ 200 հոգի։ Սիսիանի տէր Գասպարը, որ և կոչվում էր «Ալշար երեց», ունէր իր հրամանի ներքոյ 250 հոգի։ Բաղարեցի Ազամ զօրավարը ունէր իր հրամանի ներքոյ 150 հոգի։ Գիւրշոնի քոյր զօրավարը ունէր իր հրամանի ներքոյ 150 հոգի։ Ներքին Հարանդ Սարգիս զօրավարը ունէր իր հրամանի ներքոյ 250 հոգի։ Զարգի Մաղաս մէկէրի երկու զօրավարներ՝ Ազատ և Ցիսա ունէին իրանց հրամանի ներքոյ 400 հոգի։ Նաթեի կիրճի, Ալյոշ, Եռայի և տիրացու Սիմոնի ասատանները ունէին իրանց հրամանի ներքոյ 400 հոգի։ Շեհերի Մխոնա և Սոսիսի ասատանները ունէին իրանց հրամանի ներքոյ 550 հոգի։ Մեղրիի մէկէր Կասանդիրը, Ցոմանենց Սարի և Ազաբեկ ասատանները ունէին իրանց հրամանի ներքոյ 400 հոգի։ Բոլոր զրաբերի հանուած էր 6878 հոգու։ Գիւղատ գանդերի վրա բէկը սպարապետ կարգեց Մելիքնազարի վրա պահեց։

Այդ կանոնը գինուորները հաւատված էին նոյն զօրավարների ձեռքով. որոնց հրամանի ներքոյ և գտանվում էին նրանք։ Զօրավարները ևս յարգ չարեցը, որպէս էին թարս իշխանը, Մելիքի փարագանդը, Պապ զօրավարը, իրանց ծանրագինուորել էին իրանց գունդերը։ Իսկ անանց հանաքել էին իրանց իշխանութեան տակ եղող գիւղերից։

Բէկը մեռնց շուտով սկսել իր յարձակողական գործողութիւնները

(Կը շարունակվի)

Թէ բէկը, թէ Ներքին եպիսկոպոսը և թէ այնտեղ կանգնած ասպատները մեծ ուրախութեամբ էին լսում կնիկների խօսքերը։ Երբ նրանք ասաքանցին, եպիսկոպոսը ասաց.

—Ես հաւատացած եմ, որ սիսնեցի կինը նոյնքան քաջասիրտ է, որքան սիսնեցի ազատորը։ Բայց դուք մոռանում էք մի անցք, որ պատահեց մեզանից մոտ քսան տարի առաջ։ Այդ անցքը կարող է ձեզ լաւ օրինակ լինել։ Գարարիները սիրեցին Կենտաւրի անտրոյ գաւառը, մեռց մեզ կարէ ասաեր, որը չը կամեցաս անձնասուրը լինել և քաջութեամբ պաշտպանվում էր։ Վերջը պարսիկները խարէութեամբ ազատարարին կանչեցին իրանց բանակը, հրամայեցին բոլորին կոտրել։ Այդ դաւանանութիւնից յետոյ կամենում էին տիրել կարերին։ Բայց կնիկները զինուեցան Քշտանա զէմ և ըսկսեցին կռուել։ Երկար պաշտպանում էին նրանք, իսկ երբ նեղանեցին, որ այլ ես ընդդիմանալ չեն կարող, թանձանրելցին բոլոր ազգիչները, և իրանց տեղին կրակ տալով, պատասարվեցան անասունների մէջ։ Այդ բոլորը դուք գիտէք, չատ ժամանակ չէ անցել այն օրից։

Կնիկները յայտնեցին, որ ամեն մի զէպքում կարասանեն հեռանել իրանց այդ արժանապիւտակ քարերի օրինակից։ Եւ նրանց ներկայացուցիչները՝ երեցկիներ ու ասատանուերի կինը համբարեցին որքանի աչը, և նրա օրհնութիւնն առնելով, բոլորը գլուխ տուեցին, ուրախութեամբ դուրս եկան վանքից։

Բէկը հրամայեց նրանց բերած նուէրները տանել իր զանձարանը, որ արդէն կազմված էր վանքում։ Ցետոյ իր ասպիների հետ գնեց զէպ գաշտիցը։ Գնալու մէջոցին եպիսկոպոսը մի ասանձին ոգեորութեամբ ասաց նրան.

—Տեսնում էք, բէկ, իմ այսօրվայ քարոզը հիշեցրեց դարս կանանց մասին, երևում է ազդեցութիւն է գործել դրանց վրա։ Ես ուրախանում նկատում էի, որ քարոզի ժամանակ տանջում կարին բազմաթիւ կնիկներ, որոնք ուշադրութեամբ լսում էին ինձ։ Ա՛խ, որպէս սասանի ազատում են կնոջանի քաղաքները որ ուղղակի վերաբերվում են իրական կեանքին Ո՛ւրեմն մեղաւոր եմք մենք ժողովրդի առջև, Ո՛ւրեմն չատ կարցրել ենք մենք մեր նախապատրաստութիւններով, անգայար խոսելով գժտիչի և արբաչութեան վրա։

—Երանի թէ, այդ տեսակ քարոզները մի քանի դար առաջուց կրկնվեին մեր եկեղեցու բեմի մէջ, այժմ մենք կը գտնէինք հողը բոլորովին պտղատու, ասաց բէկը տխրութեամբ։—Բայց մենք հայերս սովորութիւն ունենք հրանդի մասին մտածել միայն այն ժամանակ, երբ նրա կենսական ուժերը բոլորովին սպառված են, երբ թշչի օգնութիւնը հարկ թէ կարող էր գիւղերը ուղղել, կարգի բերել հիւանդի խառնարանը։

Վերադառնալով գանձը, բէկը հնչց նոյն գիշերը կատարից իր գինուորական կարգապահութիւնները։ Նա իր ուժերը երկու գիւղատնտ մասիներներ։ Մէկին կոչում էր տիրապետող ուժ, իսկ միւսին՝ ինքնաձա գլուխը խառնող, սպանիչ։ Նրան չփոխանակեն մէջ գցող ուժ։ Այս վերջինը կազմված էր զանազան մանր խումբերից, որոնք ուսանողների հրամանի բնաւորութիւն ունէին։ Խումբերից իւրաքանչիւրը ունէր իր առանձին առաջնորդը, որին անպարտաման կերպով պէտք է խնդարձվին սառզարեալները։ Ամեն մի խումբի միջը մեծ ձեռաւորից չէր անցնում. Նրանց նպատակը պէտք է վերնէր անակնկալ կերպով յարձակումներ գործել մահմեդականների կարաւանների և գիւղերի վրա, սպրեալ յարձակել և անցնել, ասանց մի տեղում երկար մնալու։ Այդ խումբերը, թէև առանձնացած պիտի գործէին, բայց ընդհանուր կապ պիտի ունենային միմեանց հետ, և հարկաւոր ժամանակ, պէտք է մենք միասին օգնութեան հասնէր։ Այս պատճառով իւրաքանչիւր վիճակի համար որոշված էին մի քանի խումբերի թարգմանները գլխաւորապէս այն անձինքն էին, որ բէկը իր հետ բերել էր Վրաստանից։ Լուսէպ Ռեմանոյի գնդապետը և երեսնոյ կազ Ցնտնէսը, որ յայտնի էր իր ճարպկութիւններով, ուղղակիապէս զէպի Հին Նախիջեւանի կողմերը։ Մեծ Դիմրդին և փոքր Դիմրդին ուղղակիապէս զէպի Զանգազորի կողմերը։ Զաքարիայ իշխանը և պատանի Մօսին ուղղակիապէս Երասխ գետի ափերի վրա։ Զարի Բարգիչայան կողմերը։ Թաթէոս բէկը և գանձակեցի Եղիազար ազան ուղղակիապէս զէպի Սիսիանի կողմերը։ Վարդարապետ Յարութիւն ասանուանը ուղղակիապէս զէպի Գորիսնոյ երկրի կողմերը։

«Այդ թշնամու ասէքը կանենամ ես նրգեսնել, պէտք է կրակը մի քանի տեղից վառել, որ չը կարողանայ հանգցնել», ասում էր բէկը։ Վերադիչեալ խումբերը ուրիշ նշանակութիւն չունէին, բայց միայն կայծեր ցցել Սիսնեայ ազգասէր գանգան կողմերում, խառնել, ազմիկ և զրաչեցնել թշնամուն։

Բայց բէկի գլխաւոր ուժերը, որոնց նա կարգել էր որպէս պատերազմ և տիրապետող ուժեր, կազմված էին տեղի խումբերից։ Այդ խումբերը յանձնված էին Սիսնեայ ազգասէր նշանաւոր ասաքերի ձեռքը, որոնք ուխտակից եղան բէկին և հաւատարմութեան երդում տուեցին։

Զանգազորի թաղամ իշխանը ունէր իր հրամանի ներքոյ 2000 հոգի. նրան օգնական էր տուել բէկը Բաղիշատը իշխանին և թաղամի ազգական մէկէր Նաբարին։ Հալի-ձորի մէկէր փաղանգանը և նրա տրպի Բալի զօրավարը ունէին իրանց հրամանի ներքոյ 500 հոգի։ Մէկէր փաղանգանի փեսայ տէր Աւետիքը ունէր իր հրամանի ներքոյ 468 հոգի։ Կալերի Պապ զօրավարը և բէկի սիրելի Ստեփանոնց Շահումեանը ունէին իրանց հրամանի ներքոյ 700 հոգի։ Ալիսիանի Լեոն գրաբարը ունէր իր հրամանի ներքոյ 500 հոգի։ Սիսիանի մէկէր Կաջան ունէր իր հրամանի ներքոյ 200 հոգի։ Սիսիանի տէր Գասպարը, որ և կոչվում էր «Ալշար երեց», ունէր իր հրամանի ներքոյ 250 հոգի։ Բաղարեցի Ազամ զօրավարը ունէր իր հրամանի ներքոյ 150 հոգի։ Գիւրշոնի քոյր զօրավարը ունէր իր հրամանի ներքոյ 150 հոգի։ Ներքին Հարանդ Սարգիս զօրավարը ունէր իր հրամանի ներքոյ 250 հոգի։ Զարգի Մաղաս մէկէրի երկու զօրավարներ՝ Ազատ և Ցիսա ունէին իրանց հրամանի ներքոյ 400 հոգի։ Նաթեի կիրճի, Ալյոշ, Եռայի և տիրացու Սիմոնի ասատանները ունէին իրանց հրամանի ներքոյ 400 հոգի։ Շեհերի Մխոնա և Սոսիսի ասատանները ունէին իրանց հրամանի ներքոյ 550 հոգի։ Մեղրիի մէկէր Կասանդիրը, Ցոմանենց Սարի և Ազաբեկ ասատանները ունէին իրանց հրամանի ներքոյ 400 հոգի։ Բոլոր զրաբերի հանուած էր 6878 հոգու։ Գիւղատ գանդերի վրա բէկը սպարապետ կարգեց Մելիքնազարի վրա պահեց։

Այդ կանոնը գինուորները հաւատված էին նոյն զօրավարների ձեռքով. որոնց հրամանի ներքոյ և գտանվում էին նրանք։ Զօրավարները յարգ չարեցը, որպէս էին թարս իշխանը, Մելիքի փարագանդը, Պապ զօրավարը, Բալի զօրավարը, իրանց ծանրագինուորել էին իրանց գունդերը։ Իսկ անանց հանաքել էին իրանց իշխանութեան տակ եղող գիւղերից։

Բէկը մեռնց շուտով սկսել իր յարձակողական գործողութիւնները

(Կը շարունակվի)